

მაკა ბარაბაძე

ღმთაიება ბარბარ-ბაბარის სვანეთში

სვანეთის სულიერი ყოფის ამსახველ, მრავალსაუკუნოვანი წარსულის მქონე წეს-ჩვეულებებს და მათში შემორჩენილ სარწმუნოებრივი ხასიათის გადმონაშთებს ხალხის მეხსიერებასა და ყოფაში შემორჩენილი ტრადიციებით ვეცნობით.

უძველესი ქართული სარწმუნოებრივი ხასიათის გადმონაშთები უმთავრესად რელიგიური სინკრეტიზმის სახით გვევლინება. ეს გადმონაშთები ყველაზე მეტად ქრისტიანულ ელემენტებთან არის შერწყმული იმდენად, რამდენადაც ქრისტიანობა იყო ერთადერთი, ოფიციალური და ძლიერად ფეხმოკიდებული რელიგია ჩვენში დღიდან გავრცელებისა. უნდა ითქვას, რომ ქრისტიანობა ხალხურ სარწმუნოებას შედარებით ნაკლებად შეეხო, იგი უფრო ხალხური სარწმუნოების გარეგნულ, სადემონსტრაციო, ყველასათვის თვალსაჩინო მხარეში აისახა. მხედველობაში მიღებულ უნდა იქნეს ის გარემოება, რომ ქრისტიანობა ქართველების კულტურული განვითარების დროის მხოლოდ ერთ მონაკვეთში იყო მოცემული და რომ ქრისტიანულ ხანას წინ უსწრებდა განვითარების გრძელი პერიოდი, რომელიც იდეოლოგიის ხაზით უძველეს, მდიდარ სარწმუნოებებსა და კულტებს შეიცავდა. ამით აიხსნება ის ფაქტი, რომ ქართულ რელიგიურ სინკრეტიზმში ქრისტიანულ ელემენტებს წარმართული სკარბობს, ქრისტიანული წმინდანების სახელით, უმრავლეს შემთხვევაში, უძველესი ხალხური ღვთაებები იგულისხმება, ქრისტიანული უქმე-დღესასწაულების სახელწოდებით და ამ უქმე-დღესასწაულებისთვის განკუთვნილ დღეებში არსებითად წარმართული წეს-ჩვეულებები სრულდება.

სვანეთში დამოწმებულია ღვთაება ბარბარ-ბაბარის არსებობა, რომლის ადგილი ქრისტიანმა წმინდანმა ბარბარემ დაიკავა.

ქრისტიანული ბარბარე ცნობილია როგორც აღმოსავლური წმინდანი. მართლმადიდებელ აღმოსავლეთში ძველთაგანვე დამყარებული ყოფილა რწმენა ბარბარეს შესახებ, როგორც სხვადასხვა სენისგან მკურნალ და ავადმყოფობის მფარველ და დამცველ წმინდანზე. ამავე დროს წმინდა ბარბარეს სახელი ზეციურ ცეცხლთანაც ყოფილა დაკავშირებული. ამგვარ რწმენა-წარმოდგენებს ასახავს წმინდა ბარბარეს ცხოვრების სირიულ, ზოგიერთ ბერძნულ და სხვა უძველეს რედაქციებში მოყვანილი სასწაულმოქმედებანი. მათი მსგავსია წმინდა ბარბარეს ცხოვრების უძველესი ქართული რედაქციებიც, სადაც მისი სახელი ასევე ზეციურ ცეცხლთან არის დაკავშირებული.

არსებულა, აგრეთვე, ჩვეულება, რომლის მიხედვით მძიმე ავადმყოფობის დროს წმინდა ბარბარეს მიმართავდნენ და დახმარებას სთხოვდნენ.

ქართული ბარბარე-ბარბალეს შესახებ წარმოდგენები, როგორც ციურ ცეცხლთან დაკავშირებულ და სხვადასხვა სწეულებისგან მკურნალ წმინდანსა თუ ღვთაებაზე, ქართველ ხალხშიც არსებობდა.

ხალხურ სარწმუნოებაში დაცული და წმინდა ბარბარეს ცხოვრებაში ასახული ბარბარეს კულტის ძირითადი ელემენტების ამგვარმა შეხვედრამ სპეციალურ ლიტერატურაში წარმოშვა შემდეგი საკითხი: ბარბარეს სახელზე ხალხში არსებული რწმენა ოფიციალური რელიგიიდან - ლიტერატურიდან არის გადასული, თუ იგი ხალხური წარმომოხისაა.

ზოგ ავტორს წმინდანის ცხოვრებისა და ხალხური სარწმუნოების პარალელური ელემენტები, ვარაუდად, ხალხურიდან მომდინარედ მიაჩნია. ამ მხრივ ქართული ხალხური სარწმუნოება უამრავ მასალას იძლევა.

ქართული ხალხური ბარბარეს ბუნებასა და ფუნქციებს ყველაზე თვალსაჩინოდ მის სახელზე განკუთვნილი დღეობები ასახავს. ბარბალე-ბარბარეს სვანურად ბალს ქვემოთ ბარბოლ, ბალს ზემოთ და ქვემო სვანეთში ბარბალ ჰქვია. ხალხის ძირითად რწმენა-წარმოდგენებში ბარბარე უდავოდ ღვთაება იყო, მაგრამ რელიგიური სინკრეტიზმის ზეგავლენით მას ანგელოზსაც უწოდებდნენ. ღვთაება ბარბარეს სახელობის დღეობათაგან ერთი მთავარი დღეობათაგანი ბარბარობა იყო. ამ დღეობას ბალს ქვემოთ ბარბოლ ერქვა, ბალს ზემოთ და ქვემო სვანეთში ბარბლამ.

ღვთაება ბარბარ-ბაბარს საკმაოდ ბევრი ფუნქცია ჰქონდა დაკისრებული. იგი, პირველ ყოვლისა, მესაქონლეობის მფარველი ქალ-ღვთაებაა. თუ დავაკვირდებით ბალს ქვემოთ ბარბოლობას, ვნახავთ, რომ იგი მთელი თავისი რიტუალით და მასში ასახული რწმენა-წარმოდგენებით მსხვილფეხა საქონლის მეურნეობასთან არის დაკავშირებული და მსხვილფეხა საქონლის კულტს შეიცავს.

დღეობა ბარბოლის რიტუალის შესრულება ხდებოდა სახლში, მზის მხარეს ან საქონლის სადგომის (ლეჭენდ-ი) წინ ან ზოგჯერ კერის უკან, ე.წ. ლაშდართან (დარბაზიდან საქონლის საკვების ჩასაყრელ ადგილზე საზამთრო სადგომში (სეირ-ში). სადღეობო რიტუალს ასრულებდნენ: სახლის უფროსები აღმოსავლეთ კედლის მარჯვენა სარკმელთან. მგნნი (საქონლის მკვებავი მამაკაცი) ხარების ბაგის წინ და მგშგალი (ძროხის მწველავი ქალი) ძროხების ბაგის წინ (ვ. ბარდაველიძე, 1941, გვ. 7).

დღეობა ბარბოლი (4 დეკემბერი) დიდი უქმე იყო. ხალხის შეხედულებით ამ დღიდან სამი დღის განმავლობაში მზე არ იძვროდა, ხოლო ამის შემდეგ, დღე თანდათან მატულობდა და ყველაზე გრძელი დღე “ქრისდემი” (შობა) იყო, რადგან ამ დღეს მზე ვერძის სამ ნახტომს აკეთებსო (ვ. ბარდაველიძე, 1939, გვ. 1). ამ დღეს დილით სახლის უფროსი ქალი, რომელსაც ბალს ქვემოთ დისხალი ეწოდებოდა, მოხარშავდა რძის ფაფას (ლეჭგემი გაგ-ს) წმინდა პურის ფქვილისგან, შინაური საქონლის მფარველი ღვთაების სახელზე შესწირავდა, თან შემდეგ ლოცვას წარმოთქვამდა: “საქონლის სალოცავო ღმერთო, ამის მწველელი გაგვიმრავლე, მადლი გექნება”. გათავდებოდა თუა არა ლამზურ-ი (ლოცვა და წირვის მიტანა ერთად), ოჯახის წევრები შეწირულ ფაფას შეექცეოდნენ.

სალამოს უკვე დიასახლისი გამოაცხობდა ყველიან კვერებს - “ქუთებს” და მათ შორის შედარებით დიდი ზომის ორ კვერს: ერთს, ძროხის მწველავი ქალისთვის (მგშგალ) და მეორეს, საქონლის მკვებავი მამაკაცისთვის (მგნნი). ერთს მგშგალიაშ ლემზირ, მეორეს მგნნი ლემზირს ეძახდნენ.

ვახშმის წინ თავ-თავისი ლემზირებით ხელში მგშგალ-ი ძროხების, ხოლო მგნნი ხარების ბაგასთან მიდიოდა, პირს საქონლისკენ მიაბრუნებდა და ხმამაღლა

ლოცულობდა. მეშგალის ლოცვა: “ბარბოლ ბატონო, მადლიანო, საწველი გაგვიმარავლე, მადლი გექნება”. მგნის ლოცვა: “ბარბოლ ბატონო, მადლიანო, საკვები ბლომად მოგვეცი, ჩემგან მიცემული საკვები სასარგებლოდ უყავ, მადლიანო ბარბოლ”.

ლოცვის გათავების შემდეგ ისინი იქვე შეექცეოდნენ შეწირულ ლემზირებს, არც ხმას იღებდნენ და არც კერიისკენ იყურებოდნენ. ამის შემდეგ წვრილ-წვრილი ლემზირებით ხელში და ოჯახის ყველა წევრის თანხლებით სახლის უფროსი შევიდოდა სვირ-ის აღმოსავლეთის კედლის მარჯვენა სარკმელთან და იქ ლოცულობდა ბარბოლის სახელზე - “დიდებამც მოგსვლოდეს, მადლიმც მოგსვლოდეს ბარბალე ანგელოზს! ბარბალე ანგელოზო, დიდებამც მოგსვლოდეს, ჩვენი საქონელი გაამრავლე და ზეთი და ერბო ადუღე ჩვენს სახლში”.

ამ დღეს შეწირული რძის ფაფა და ლემზირები ყველა უწონეში იყო, ე.ი. ოჯახის წევრების გარდა მათი დანახვა და შეჭმა არავის არ შეეძლო. სვანი ძალიან ერიდებოდა უწონაშის გატენას. მისი რწმენით, უწონაშის გამტებს საქონელი ამოუწყდებოდა (ვ. ბარდაველიძე, 1939, გვ. 2, 3).

როგორც ლოცვის წარმოთქმის ადგილიდან და შინაარსიდან ჩანს, ბარბოლი მსხვილფეხა საქონლის მფარველი ღვთაებაა, რომელსაც შეუძლია ძროხისა და ხარის გამრავლება, წველის ბარაქის მატება და საზოგადოდ მსხვილფეხა საქონლის მეურნეობასთან დაკავშირებული ყოველგვარი სიკეთის მინიჭება. ამიტომ მიმართავდნენ მას შესაფერისი ლოცვა-ვედრებით და ცხიმიან შესაწირავებს უძღვნიდნენ.

ბალსზემოური და ქვემოსვანური ბარბალობის რიტუალში აღარ ჩანან საქონლის მწველელი ქალი მეშგალი და საქონლის მკვებავი მგნი ანუ მენენი დღეობის მთავარ მოქმედ პირებად. არც საგანგებო კვერები ცხვებოდა პირებისთვის. მიუხედავად ამისა, მესაქონლეობასთან დაკავშირებით ბარბარეს კულტის გადმონაშთები ამ კუთხის დღეობებში მაინც მოიპოვება.

ბარბლაშის მესტიის ვარიანტით ამ დღეობაზე, სხვათა შორის, ე.წ. ლანონალ ლემზირებს აცხობდნენ (ლანონალ-ი ეწოდებოდა სვანური საცხოვრებელი სახლის მაჩუბ-ის იმ ადგილს, სადაც მენ-ი სახლის მეორე სართულიდან საქონელს საკვებს ჩამოუყრიდა ხოლმე) და საგანგებოდ მოწყობილ კერის წინ სწირავდნენ ბარბოლის სახელზე შესაფერისი ლოცვა-ვედრებით: “ო-ო, დიდება მოგსვლოდეს, მადლი მოგსვლოდეს, ბარბლაშს! ბარბალ ღმერთო, შენი ლოცვა გაგვიმარჯვე, სიმრავლე მიეცი ჩემს საქონელს, მარცხი ააშორე, საექიმოდ არ გაგვიხადო, დიდება მოგსვლოდეს ბარბალს! სანამ დღევანდელი ლოცვა არ შეგიწყვიტოთ, მანამ ჩვენს საქონელს მარცხი არ მიაყენო, დიდება მოგსვლოდეს დღეის წმინდა ბარბალს” (ვ. ბარდაველიძე, 1939, გვ. 11-12).

ქრისტიანობის ზეგავლენით, ბალს ზემოთ და ქვემოთ სვანეთში დამყარებული იყო რწმენა იმის შესახებ, რომ ბარბალობას მარხვაა და ამ მარხვის გატენა ცოდვად ითვლებოდა, ამიტომ ბარბლაშ დღეს სწირავდნენ სამარხვო ტაბლებს - ცერცვს, მარილს, კანაფის თუ ნიგვზის გულიანებს. მაგრამ ამის გვერდით არსებობდა ერთი მეტად საინტერესო ჩვეულება ბალს ზემოთ. ბარბლაშს სადამოს, ვახშმის გათავების შემდეგ, მამრობითი სქესის ბავშვები (ბიჭები) გარეთ გაცვივდებოდნენ და სარკმელიდან შინ შესძახებდნენ: “დღე ნადიარობურე”- ე.ი. დედა ნავახშმევი პური გამოგვიცხვეო. ამის შემდეგ

დიასახლისი ყველისგულიან კვერებს გამოაცხობდა, რომელსაც იმავე ღამეს დაინაწილებდნენ და შეჭამდნენ (ვ. ბარდაველიძე, 1941, გვ. 25).

ნადიარობურეს წეს-ჩვეულება წარმოადგენს უძველესი ხანიდან მომდინარე იმ რიტუალის გადმონაშთს, რომელიც მდგომარეობდა ღვთაება ბარბარის სახელზე აუცილებლად ცხიმიანი (ყველისგულიანი) შესაწირავების მიძღვნაში. ე.ი. ქრისტიანობამ ბარბალობას თავისი დალი დაასვა, დღეობის ძველ წეს-ჩვეულებებში გარკვეული ცვლილებები შეიტანა, მაგრამ წარმართული ტრადიცია - ბარბარეს სახელზე ცხიმიანი შესაწირავებით ზიარებისა, ვერ აღმოფხვრა.

ფართოდ იყო გავრცელებული, აგრეთვე, ბარბარობას მეკვლეობის წეს-ჩვეულება, როგორც წარმართული გადმონაშთი, რომელიც, ქრისტიანობის გავლენის მიუხედავად, მაინც განაგრძობს არსებობას დღემდე და არა მარტო სვანეთში.

“ბარბლაშ დილით ლოცვა-ვედრების და შესაწირავების მიტანის შემდეგ, მორწმუნე სვანი თავისთან მიიწვევდა ერთგულ მეზობელს, რომლის მეკვლეობა წინა წლებში კარგად ჰქონდა დაცდილი. სახლში შესვლისთანავე მეკვლე საქონლის ბაგას მიუახლოვდებოდა, ბაგაში მოთავსებულ თივას აიღებდა, საქონელს ხელით შეაჭმევდა და თან ხმამაღლა წარმოთქვამდა: დღევანდელი დღის ძალმა ეს საქონელი და ამ სახლის ხალხი გაამრავლოსო. შემდეგ ოჯახის წევრებს მიუბრუნდებოდა და ეტყოდა, მრავალი კარგი ბარბარობა გაგიტენდეს კარგ გულზეო. მეკვლეს კარგად გაუმასპინძლებოდნენ და ისე გაისტუმრებდნენ” (ვ. ბარდაველიძე, 1939, გვ. 16).

თუ ვინმეს წლის განმავლობაში რამე ზარალი მოუვიდოდა, საქონელი დაუზიანდებოდა, მიწის მოსავალი ნაკლები ექნებოდა, ვინმე ავად გაუხდებოდა, მარცხს და ფათერაკს გადაეყრებოდა, ყველაფერი ეს მეკვლეს მიეწერებოდა, ცუდი ფეხი ჰქონდაო და მომავალ წელს მას ოჯახში მეკვლედ აღარ მიიწვევდნენ.

აქედან გამომდინარე, ცხადია, რომ დღეობა ბარბარობა გადამწყვეტი მნიშვნელობისა იყო მთელი წლის აკარგვიანობისთვის. ამაზე მიუთითებს სწორედ ბედობისა და მეკვლეობის არსებობაც.

ბარბარობის გარდა, ბალს ქვემოთ, ბარბარობის რიტუალის მსგავსად, ბარბალეს, როგორც მსხვილფეხა საქონლის მფარველი ღვთაების, სახელზე სრულდებოდა სხვა დღეობებიც: ლიკფუარ, დადუარე ცაშ, ფურარე უიჭმ.

ყველიერის წინა პარასკევს ბალს ქვემოთ ლიკფუარ ეწოდებოდა. ამ დღეს უქმობდნენ და ასრულებდნენ გარკვეული სახის რიტუალს, რომელიც მეწველი საქონლის, საგანგებოდ ძროხის და თხის გაშრობის საწინააღმდეგოდ იყო განკუთვნილი; გარდა ამისა, ამ წეს-ჩვეულების დანიშნულებას, აგრეთვე, შეადგენდა შინაური საქონლის ყოველგვარი მარცხისგან დაცვა. ამ დღეს აცხობდნენ ცხიმიან კვერებს და სწირავდნენ ბარბოლს საქონლის გამრავლებისთვის ლოცვა-ვედრებით (ვ. ბარდაველიძე, 1941, გვ. 11).

ყველიერის ხუთშაბათს დადუარე ცაშ ეწოდებოდა (დღეობის ხუთშაბათი), რომელშიც მხოლოდ ქალები მონაწილეობდნენ. ისინი ფეტვის ან ფქვილის ფაფას მოხარშავდნენ და ბარბოლს წველის ბარაქას, მეწველი საქონლის გამრავლებას, ქალების ჯანმრთელობასა და მათ ყოველ საქმეში გამარჯვებას ევედრებოდნენ (ვ. ბარდაველიძე, 1941, გვ. 13).

ფურცე უიქმ ნიშნავს ფურცების მარხვას, რომელიც განკუთვნილი იყო ძროხების სახელზე და წველის გადიდებისთვის (ვ. ბარდაველიძე, 1941, გვ. 19).

ასეთი უქმე დღეობები, რომლებიც ღვთაება ბარბალეს სახელზე სრულდებოდა, ბარბალეს გამოავლენს როგორც საგანგებოდ ძროხების, მათი წველის ბარაქიანობისა და ქალების მფარველ ღვთაებას.

ბარბალობის გარდა, ბალსზემოურ და ქვემო სვანეთში არსებობდა სხვა დღეობები, რომლებიც ბარბარეს სხვაგვარ ფუნქციებს გამოავლენს. ასეთი დღეობებია: ლიმდუარი, მებისარბი მიშლადელ, ლიქურაში და ლიჭონჭი.

ლიმდუარი და მებისარბი მიშლადელ სასოფლო დღეობებია. მათი რიტუალი სოფლის მცხოვრებთა საერთო ხარჯზე სრულდებოდა. ყველას სახელით ხდებოდა სოფლის მიერ შეძენილი ძროხისა და არაყის, აგრეთვე, ყველისგულიანი ბარბლა დიარების, შეწირვა და ლოცვა-ვედრებაც სოფლის მოსავლის სიუხვისთვის იყო განკუთვნილი. ძროხას ან საფურე ხბოს ბარბარეს სახელზე შეწირვისთანავე სახელად ბარბულას არქმევდნენ (ვ. ბარდაველიძე, 1941, გვ. 28-29).

ლიქურაში სალასკარო დღეობა იყო. დღეობისთვის ხარჯის გაწევა და დღეობის გადახდა ხდებოდა არა ცალკეული ოჯახების შიგნით და არც კოლექტიურად სოფლის ფარგლებში, არამედ ერთი ან რამდენიმე გვარის ოჯახი ცალ-ცალკე ჯგუფებს (ლასკარებს) ქმნიდნენ, თითოეული ჯგუფის შიგნით ერთ წელს ერთ ოჯახში, მეორე წელს მეორე ოჯახში და ასე შემდეგ მორიგეობით იკრიბებოდნენ და დღეობას მორიგეს ხარჯზე იხდიდნენ. ბარბარს კი ლასკარის მშვიდობას და კეთილდღეობას შესთხოვდნენ. ამ დღეობაზე ასრულებდნენ საგალობელ ბარბალ-დოლაშს (ვ. ბარდაველიძე, 1941, გვ. 30).

ბესარიონ ნიჭარაძე თავის ნაშრომში “ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები” აღნიშნავს, რომ “ლიქურაში”-ი განსაკუთრებული დღესასწაულია წმინდა ბარბალეს სადიდებლად (ბ. ნიჭარაძე, 1964, გვ. 60).

ლიჭონჭი დღეობაზე კი ბარბარეს სწირავდნენ ლიჭონჭი ლემზირებს და ვაჟიშვილების გამრავლებას შესთხოვდნენ (ვ. ბარდაველიძე, 1941, გვ. 32).

განხილული დღეობებიდან ჩანს, რომ ბარბალე ნაყოფიერება-მოსავლიანობის მფარველ ღვთაებადაც ისახება და ვაჟიშვილების გამრავლების ფუნქციაც ეკისრება.

დღეობა ბარბარობა და, აქედან გამომდინარე, თავად ღვთაება ბარბარის არსებობა დადასტურებულია საქართველოს ყველა კუთხეში. მთიელი ხალხისთვის ის არის მესაქონლეობის, განსაკუთრებით მდედრობითი სქესის არსებათა ნაყოფიერებისა და გამრავლების ღვთაება, აგრეთვე, ნაწილობრივ მიწათმოქმედებისიც. ხოლო ბარელების რწმენაში ბარბალე უმთავრესად შინაურ ფრინველთა გამამრავლებელი უზენაესი არსებაა. აღსანიშნავია ისიც, რომ ამ დღეობისთვის ყველგან დამახასიათებელი იყო მეკვლეობის ტრადიცია.

ღვთაება ბარბარი უფრო ძველია და ქრისტიანული წმინდა ბარბარესგან არ არის წარმომდგარი. ამას ადასტურებს დეკემბრის სვანური ხალხური სახელწოდება - ბარბლაშ. საფიქრებელია, რომ ბარბლაშ თვის ძველთაძველი სახელია, რამდენადაც იგი უძველესი დღეობიდან არის მიღებული. დღეობას, როგორც ითქვა, ეწოდება ბარბლაშ და ამ სიტყვას იმეორებს დეკემბრის სვანური სახელწოდებაც (ვ. ბარდაველიძე, 1941 გვ. 94).

ბარბარ-ბაბარი ითვლება მზის ღვთაებად. მიჩნეულია, აგრეთვე, თვალის გადამდები დაავადებებისგან ხალხის დამცველ ღვთაებად.

ამრიგად, ბარბალე უძველესი ქართული ღვთაებაა, რომელსაც არაფერი აქვს საერთო ქრისტიანულ წმინდა ბარბარესთან. ქრისტიანულმა ბარბარობამ თავისი თარიღის დამთხვევით მართლმადიდებელ საქართველოში უძველესი წარმართული დღეობა ოფიციალურად დააკანონა და იგი საბოლოო განადგურებას გადაარჩინა.

დამოწმებული ლიტერატურა

ვ. ბარდაველიძე, 1941 - ვ. ბარდაველიძე, ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან (ღვთაება ბარბარ-ბაბარი), თბ., 1941.

ვ. ბარდაველიძე, 1939 - ვ. ბარდაველიძე, სვანურ ხალხურ დღეობათა კალენდარი, I, თბ., 1939.

ბ. ნიჟარაძე, 1964 - ბ. ნიჟარაძე, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, თბ., 1964.

MAKA BARABADZE

THE DEITY BARBAR-BABARI IN SVANETI

The subject matter of the paper is pagan religious relics in Svaneti, in particular worshipping the deity *Barbar-babari*. Co-habitation of Christianity and paganism used to exist during centuries. People of *Svaneti* worshiped both the Christian saints and pagan deities, it is visible in pagan habits still prevailing in Christian celebrations.

Old traditions are retained in Svaneti, rituals mixed with Christian celebrations, folk sayings are still kept by people, together with archaeological materials they hold great scientific values in terms of exploring the past spiritual practice of our people.